

Аксіолінгвістичні характеристики бідності в українській мові та лінгвокультурі

Галина Яроцька

доктор філологічних наук,
професор, професор кафедри прикладної лінгвістики філологічного факультету;
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова;
Французький бульвар 24/26, 65058, Одеса;
e-mail: g.yarotskaya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4456-3852>

Вербальна об'єктивація суб'єктивних ознак та оцінки соціумом економічного стану певної верстви населення складають інтерес цього лінгвокультурологічного дослідження, **метою** якого є діахронний та синхронний аналіз концептуалізації бідності в українській лінгвокультурі та в мовній свідомості. Особливість процесу формування економічної ідентифікації особистості полягає в тому, що існують об'єктивні ознаки майнового статусу людини, які мають яскраво виражений національний, соціально-економічний, культурний та регіональний характер. Ці об'єктивні ознаки зумовлені також й системно-мовними та лінгвокультурними чинниками, які здійснюють значний вплив на ціннісний рівень колективної та індивідуальної економічної свідомості.

Ми зосередили увагу також на вивченні сприйняття та інтерпретації поняття «бідність» сучасними українцями. Задля того ми звернулися до **методів анкетування та асоціативного експерименту**. По-перше, надали визначення «бідності» економічною наукою та соціологією, розглянувши також й поняття «психологія бідності» та економічна ідентифікація; по-друге, проаналізували поняття «бідність» в історичній перспективі на матеріалі словникових відомостей шляхом створення номінативного простору поняття; по-третє, звернулися до експериментальних методик, а саме: асоціативного експерименту та опитуванню-анкетуванню.

Результати засвідчили, що сучасні носії мови сприймають бідність вже не як вияв злої долі чи Божої кари, а як результат, з одного боку, власної неспроможності заробити достатню кількість грошей, чи, з іншого боку, наслідок економічних криз та негараздів, що спричиняють погіршення матеріального стану людини. Людина, яка є бідною, малозабезпеченою, має брати відповідальність на себе та не очікувати на допомогу з боку інших людей. Сприйняття та інтерпретація понять з номінативного простору бідності має певні відмінності у порівнянні з тлумаченням історичними словниками. Отже, бідна людина не може розраховувати навіть на співчуття, бо її бідність є результатом її бездіяльності, лінощів тощо.

Ключові слова: мовна картина світу, лінгвокультурологія, лексична семантика, цінності, національно-культурна специфіка, концепт, мовна свідомість, концептуалізація.

Серед українських дослідників економічної соціалізації, економічного мислення та поведінки людини загальноприйнятою є думка про необхідність економічної ресоціалізації для багатьох прошарків населення нашої країни [11]. Економічна свідомість, яка тісно пов'язана з економічною поведінкою та економічною системою, що панує у державі, виступає в якості раціональної основи суб'єктивних механізмів прийняття рішень. Сутність економічної свідомості можна окреслити, звертаючись до таких понять, як економічні емоції, почуття та економічне мислення [7; 10]. Отже, науковці зосереджені на вивченні того, що виникає у свідомості людини при переживанні економічних процесів, як-от: сприйняття грошей та заощаджень; ставлення до товарів, переживання та оцінка свого економічного стану тощо.

Зміст економічного мислення людини зумовлений типом існуючих суспільних відносин (економічних, соціальних, політичних, культурних, характером законодавчої бази тощо), умовами її життя, місцем у соціальній структурі тощо, в масштабі підприємства (об'єднання), галузі, народного господарства.

Економічне мислення базується на когнітивному сценарії, який впливає на здатність обрання людиною правильного, оптимального варіанту її економічної поведінки за певних зовнішньоекономічних обставин. У свою чергу, когнітивний сценарій формується, зокрема, з опертям на систему знань, яка закладена в мові та лінгвокультурі, носієм якою є економічна людина.

Ставлення українського суспільства до багатьох понять, що стосуються економіки, змінилися за останні 30 років. Те, що колись вважалось аморальним і нелегальним, зараз набуває радикально іншого змісту. Сучасні ринкові відносини, звичайно, диктують нові правила поведінки та цінності. Все частіше серед життєвих цінностей відверто згадується бажання заробити, бажання стати багатим і матеріально незалежним. Все більшу силу й визнання набуває з роками мораль успіху, відкритої гордості за своє багатство, амбітність й прагматизм [17; 23; 27].

Серед економічних понять розуміння «бідності» завжди вважалось актуальним. Наразі, за статистичними даними, у 2021 році, до початку повномасштабної війни, в Україні був найкращий показник за рівнем бідності – лише 5,5%, за підсумками 2022 року рівень бідності в Україні

перевищив 24%, і до кінця 2023 року, за прогнозами, може зрости до 55% [33]. «Тож ми можемо припустити, що 20 млн. українців перебувають за межею бідності» [34]. Отже, значна частина населення України знаходиться в межах бідності та так званого «соціального дна». Це дуже яскраво демонструє також сильна диференціація населення на багатих й бідних, різниця між статками яких складає десятки, сотні або тисячі разів [3; 15; 25].

У західних психологічних дослідженнях показано, що гроші можуть символізувати потреби в безпеці, свободі, владі і любові [35; 36; 37]. Проте людина за допомогою грошей не може задовольнити ці потреби, що породжує в неї більш-менш серйозні психологічні проблеми. Уявлення людей про власне матеріальне становище впливає на їх повсякденну економічну поведінку і зачіпає всю систему макроекономічних відносин та визначає життєву направленість та ціннісну орієнтацію. Все це зумовлює необхідність дослідження явища економічної ідентичності особистості [23]. Економічна ідентичність людини розглядається у зв'язку з поняттям економічного статусу як характеристики об'єктивного положення особистості, самооцінки людиною свого матеріального стану як психологічного складника її економічної свідомості.

Провідним механізмом формування економічної ідентичності особистості є соціальна категоризація в біполярній системі її уявленнє про «багатство – бідність». Поряд з економічною категоризацією психологічними механізмами становлення економічної ідентичності особистості виступають процеси соціально-економічної адаптації та економічної соціалізації. Біполярна оцінка слугує способом установлення ступеня подібності індивіда до якостей тих груп власників, уявлення про які складають його суб'єктивну модель добробуту людини [23, с.186]. Порівняння себе з групами багатих і бідних людей на засадах індивідуальної суб'єктивної шкали за допомогою біполярної оцінки є, на наше припущення, провідним механізмом економічної ідентифікації особистості.

Економічна ідентичність має відмінності від соціальної та інших форм ідентичності, що визначають особливості її змісту, можливості прояву та процес формування [7; 10; 11; 25]. Специфіка даного феномена полягає в наступному: вона являє собою психологічну категорію, яка є наслідком усвідомлення людиною свого стану в системі економічних відносин. Економічна ідентичність є те, з ким особистість себе ідентифікує, які характеристики щодо економічних реалій собі приписує, а якщо розглядати соціальну економічну ідентичність, то тут з'являється компонент класовості – приналежність до певного класу, суспільного статусу, через володіння власністю [11].

Особливість процесу формування економічної ідентифікації зумовлена впливом колективної й індивідуальної економічної свідомості, що, в свою чергу, відбиває ціннісні системно-мовні та лінгвокультурні ознаки [31; 32]. Вербальна актуалізація цих об'єктивних та суб'єктивних ознак та оцінки соціумом економічного стану певної верстви населення й складають інтерес нашого лінгвокультурологічного дослідження, метою якого є аналіз концептуалізації бідності в українській мові, мовній свідомості та лінгвокультурі в історичній ретроспективі.

Актуальність роботи зумовлена тим, що економічна сфера людського буття стала привертати увагу багатьох наукових галузей, зокрема зріс інтерес до лінгвістичних досліджень економічних концептів, зокрема таких понять, як праця, гроші, бідність, щедрість, марнотратство, багатство тощо [1; 2; 12; 14; 16; 17; 31].

Оскільки економічний простір є невід'ємною частиною людського буття, сучасні лінгвістичні дослідження економічної свідомості спрямовані на вивчення мовних одиниць з урахуванням структури людського знання про економічний стан країни, в якій вони здійснюють економічну діяльність, а також на дослідження ціннісних та оцінних компонентів смислу, які закладені в основу номінації певних економічних явищ [31]. За останні декілька років у межах вітчизняного порівняльного мовознавства з'явилися багато наукових праць, які присвячені особливостям вербалізації та усвідомлення того чи іншого поняття у різних мовах [1; 2; 9; 14; 16; 17].

Сучасна соціально-економічна теорія трактує бідність як багатоаспектне явище, розрізняючи такі її форми: об'єктивна та суб'єктивна, абсолютна та відносна, тимчасова і перманентна. Об'єктивна бідність визначається за прийнятими в країні критеріями доходу та можливістю досягнення матеріальних і духовних благ. Отже, до бідних верств населення належать ті, хто не з власної волі позбавлений благ, які більшість населення вважає необхідними: належного житла, їжі, одягу, охорони здоров'я, освіти, можливості працювати та повноцінно брати участь у суспільному житті [25]. Суб'єктивна – її визначають самооцінкою – тобто людина визнається бідною, коли вона сама себе так ідентифікує [11].

Абсолютна бідність визначається шляхом порівняння загального доходу індивідуума чи сім'ї із загальною вартістю деякого «кошика» та послуг, що складають базові потреби в суспільстві [23]. Відносна межа бідності визначається як певна частка середнього доходу домогосподарства в країні в розрахунку на одну особу, але при відмінності стандартів споживання в різних прошарках населення установлення єдиного мінімального «порогу бідності» проблематично та залежить від середнього рівня життя конкретної країни [18].

Відповідаючи на запитання про те, чого їм найбільше бракує в житті, 56,8% респондентів обрали, серед інших альтернатив, матеріальний

добробут. Саме ця потреба виявилася найбільш незадоволеною порівняно з іншими потребами, особливо в «малозабезпечених» (68,7%) і «середньоабезпечених» (60,6) [23, с. 28].

Отже, з точки зору соціально-економічної науки «бідність» – неможливість через нестачу коштів підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству в конкретний період часу. Існує й розуміння бідності, що спирається на нормативний підхід: «бідність» – неможливість підтримувати мінімальний рівень споживання, що визначається на основі фізіологічних, соціальних і культурно зумовлених нормативів [28]. Відмінність у цих визначеннях, по суті, полягає в тому, що за першим бідними вважаються всі, хто живе нижче за певний фактичний середній стандарт суспільства, а за другим – лише ті, хто живе нижче за визначений владою мінімальний рівень.

Узагальнене визначення тлумачними словниками *бідності* таке: матеріальна незабезпеченість, нестатки, брак засобів для існування; убогість [22]. Отже, йдеться про стан, що характеризується відсутністю необхідних матеріальних засобів для того, щоб провадити «нормальне» (відповідно до норм прийнятих суспільством) життя, наприклад, неможливість прогодувати свою родину, дати освіту дітям чи забезпечити сім'ю якісним медичним обслуговуванням [23]. Поняття «бідності» має фіксований грошовий показник, що дорівнює мінімальному прожитковому рівню, звідси такі семантичні ознаки: 'недостатня кількість'; 'фінансова неспроможність' / 'недостатність'.

Втім, необхідно також розглянути поняття, що є суміжними з «бідністю», а іноді уживаються як синоніми – *злидні*, *лихість* (у побутовому мовленні) та офіційному інституційному дискурсі – *малозабезпеченість* та *нужденність*.

Межа *малозабезпеченості*, як визначено офіційним економічним дискурсом – це соціальний норматив сукупного доходу на душу населення, який забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів і послуг на мінімальному рівні, встановленому законодавством [7]. Інакше кажучи, малозабезпеченими можуть бути лише непрацездатні індивіди.

Щодо *нужденності*, то актуалізовано семантичну ознаку 'потреба в допомозі', 'неспроможність всамотушки подолати матеріальну скруту'. За даними Словника синонімів української мови лексема *нужденний* синонімічна до слів: *жалюгідний*, *виснажений*, *зморений* [20].

Джерелами матеріалу дослідження послугували відомості з тлумачних, етимологічних, синонімічних та антонімічних словників старослов'янської, давньокиївської, московської, староукраїнської та української мов [4; 5; 6; 13; 19; 20; 21; 22; 24; 25; 26; 29; 30], крім анкет – результатів експериментів – опитувань.

Номінативне поле концепту БІДНОСТІ, яке ми побудували з урахуванням хронологічних періодів та наявності словників (як джерел матеріалу) за період з XI по XXI століття представлено 254 словниковими статтями. Основними семантичними компонентами є такі: 'потреба, нужденність' (73 лексичних одиниць, далі – ЛО), 'убогість' (32 лексичні одиниці), 'бідність' (28 ЛО), 'голод' (25 ЛО), 'злидні' (68 ЛО), 'жебрацтво' (19 ЛО), 'мізерність' (9 ЛО).

Найближчим синонімом *бідності* є лексема *злидні*: Злидні, ів, мн. Матеріальні нестатки, бідність [22, с. 591] *Злидні* – 1) (також з великої літери) у дохристиянських віруваннях – домові карлики, маленькі уосібнені істоти, що живуть звичайно там, де й Домовик – під піччю або в запічку (посідають його місце, коли той розгніваний і не хоче берегти хати); доводять родину до зубожіння; де вже вони оселяться, там бідність і нещастя, тому кажуть: «Щастя дочасне, а злидні довічні», «Просилися злидні на три дні, та й вигнати не можна»; живуть нібито під піччю, куди не сягає промінь сонця; вигнати їх можна хіба що хитрощами (про це оповідається у народних казках, наприклад, у казці про бідняка і багача); 2) злидні пов'язані з Долею і Недолею; поводяться вони як істоти, незалежні від людини; в одній з народних легенд оповідається, як бідняк викликав свої злидні з-під печі, завіз їх у ліс і попросив, щоб вони допомогли йому дерево розколоти; крім нових нещастя, це нічого не дало; коли злидні взялися до роботи (розколоти дерево без сокири), знялася буря, дерево впало на віз, і його розстрошило, друге було коня; ледве чоловік вискочив із лісу живим; напосідливі злидні невідчепні й небезпечні; збереглися стародавні закляття: «Нехай (Най) його злидні поб'ють!», «Злидні б так побили!» або «Бодай вас злидні побили (посіли)»; 3) у переносному розумінні – матеріальні нестатки, бідність; також те саме значення передають фразеологізми *злидні годувати*, *загрізнати в злиднях* і зазначені вище прокляття [5, с. 247].

Особливий інтерес становить розгляд концептуалізації бідності у свідомості давніх східних слов'ян. Виходячи з опозиції *багатий* – *убогий*, *багатство* – володіння продуктами харчування, їстівними припасами в достатку, відповідно, *убогість* – це відсутність їжі, продуктів харчування та обмеженість їх (*скудость*). Можливо, антиподом багатства-достатку в найдавніший період виступало поняття «скудость», вербалізоване в лексемах *пустой*, *голодный*, *жидкий*; *бездомовный*, *бесчастный*, *несчастный*, *бедняга*, *горемыка*, *бедник*, *бедница*, *скудный*, *жидкий*, *пустой*, *голодный*, *убогий*, *худой*, *голова (голь)*, *худоба* [26].

Цікавою за походженням також є лексема *бідний*: «Общеслав. суф. производное от *БѢда*. *БѢдный* исходно обозначало 'вынужденный подчиниться силе' < 'несчастный'. Суц. *БѢда* в значенні *внешнее принуждение*, *извне действующая необходимость* в протиположность *внутреннему ощущению несчастья-горя*. *Голь*, *голова* («чернь, беднота», укр. *голова*, откуда

польск. *holota* (ср. h-) «обнажить, лишить – слово нельзя отделять от слав. глота *о̀хлос* возм., из праслав. **gьlota*. *Худоба* «убогое имущество» (но *худоба* – с др. знач.), укр. *худоба* «домашня скотина». От *худбѣ*, чтобы ввести в заблуждение нечистую силу <...> [30].

Концептуалізація бідності актуалізована в лексемах *горе, нещастя, лихо* і визначається як стан нужденного, а також як асоціальне явище (*жебрак, злидні, голь, голий, голота*). Бідність становить лише часткову опозицію до багатства (*цастя, веселоці, гобза*), проте не вичерпує свого семантичного простору в цьому протиставленні. Бідність для давньої східної слов'янської культури – це не лише відсутність матеріальних благ і стан, що визначається цим, це самотність, безпритульність, безрідність. Тому стан бідного – це стан людини, що викликає насамперед співчуття. Звертаючи увагу на той факт, що первісне значення *бідний* – це вимушений підкоритися силі, пригноблений тощо, припустимо, що в уявленні стародавніх східних слов'ян лихо концептуалізувалося як результат впливу злої волі, носієм якої були в язичницькій культурі «упірі-вампіри та нав'ї – породження первісного анімістичного світогляду» [31].

Таким чином, опозиція бідність/багатство не є показником майнового розшарування суспільства, а результат залежності людей від доброї чи злої волі божеств. У разі доброї волі, прихильності «розпорядника благ» громада отримує достаток, багатство, тобто насамперед врожай, а отже, їжу, у разі злої – лихо, голод, порожнечу, яким змушена підкоритися. Звідси, ймовірно, первісне значення слова *бідний* (пор. сучасне – *бідолага, сердега, сердешний*).

Бідна людина у свідомості давніх слов'ян це людина, яка знаходиться у стані, що змушує її підкоритися силі, злій долі, яка позбавила його можливості мати блага, достатку. Образні асоціації пов'язані з уявленнями про нужденну, голодну, босу, худу людину; ціннісний рівень виявляється в актуальності цього поняття для мовної свідомості, що підтверджується наявністю безлічі вербальних репрезентацій, які мають негативну оцінку стану людини, що викликає жалість, співчуття [8; 31].

В опозиційній парі *бідність / багатство* можна умовно виділити і серединну зону, однак більше тяжіє не до норми, а до позитивного члена опозиції – *доволь, доволіє, достаток, достаток* – спочатку, мабуть, означало задоволення або навіть стан задовольнив потреби, виходячи з даних словника XI-XVII ст. Характерно, що прикметник *достатний* тлумачиться там, як «багатий, такий, що є в достатку» [26].

З моменту хрещення Київської Русі все матеріальне (гроші, багатство) починає асоціюватися зі злом, що здатне знищити духовне добро, а бідність та жебрацтво являти собою подвиг у досягненні чистоти духа (душі).

Стан бідності має радше позитивну оцінку з часів прийняття християнства, оскільки бідність трактується як випробування, що має на меті наблизити людину до Бога. На думку М.П. Бобро, «опозиція «багатство – бідність» репрезентується протиставленням «рух угору – рух униз». Рух униз як символ погіршення матеріального стану представлений лексемами *підупадати, пропадати, приопастити*. Рух угору, відповідно, маніфестує покращення матеріального стану: *піднятися, вставати на ноги, підніматися на ноги*. Утім, багатство у координатах *верх – низ* передається не лише через динаміку. Лексема *раювати* актуалізує *рай* як конкретизатор поняття *верх* і символ заможного життя» [1, с. 39].

З оперттям на відомості зі словників [4; 5; 6; 13; 21; 22; 24; 25; 26; 29] визначимо структурно-ієрархічні взаємозв'язки складників концепту БІДНІСТЬ за принципом фреймового аналізу:

а) суб'єкт переживає стан позбавленості, недостатності, відсутності чого-небудь (*беденьствовать, беднети, бедновати, бедовати, оскудати, оскудевати, обнищевати, обнищати, обничати, оскудити, оскубатися*);

б) суб'єкт у цьому стані викликає почуття жалю (*бедник, бедница, бедный, нуждный, нуждестерпец, бідняга*).

в) суб'єкт може трансформуватися в об'єкт за певних обставин, дії ззовні (*беднить кого-то, оскудати / оскужати кого-то*), але у цьому випадку жаль викликає об'єкт, а суб'єкт набуває негативної оцінки.

Номінативне поле БІДНОСТІ (з урахуванням спільної давньокиївської, московської та української лексики) представлено такими лексемами: *лишение, голод, оскудение, нуждость, нужда, нужда, неимение / неименство; лишенный, зловластный, бедно, бедовный, нужно, нуждный, нищий; маломочь, маломощь, либивость / либовость, злострастие, беда, нищета, скудение; злострасный, гладный, оскудный, нищетный, скудный; скудство, скудество; либивый / лебевый / либовый, бедный, скудо; малостяжание, злоба* (в 5 значенні), *скудость, скудота, оубогость; маломожный, маломощный, голодный, плохой* (у 4 значенні); *калика, калига; беденство, оскудство; малый, мелкий, можданный, голый, бедне, нищевидный, скудне, нищий, обідраний, обдертий, голодраний, голопузий, задрипаний; бідар, неімуций, злидар, злидень, нуждар; изотщание, бедность, бедствование, обнищание; многобедный, многострадальный, нужный, нищавый, нищенский, нищербный, нищенский, скудно / скудство, скудожайший, скудостный, скудій, убогий, вбогий, жалюгідний, злиденний, мізерний, нікчемний, нужденний; голодрание, гольтіпака, гультіпака, безитанько* (розм.); *лихолетие, голодня, бедство, бесприютство, нищенство, скудность, злидні; малокормный, маломочный, беденький, безденежный, бесприютный, нище / нищо, нищеобразно, обнищальный, скудоватый, задрипаний, мізерний, голодрабий* [5; 6; 13; 21; 22; 24; 25; 26; 31]; XIX-ст. – *пауперізм, злидарство, голыши, голье,*

голяк, нужетерпец, скудница, харпак, шарпак, злидота, нетяга, нищий голодрабець, лайдак, мізерак, паупер [4; 22].

За відомостями зі Словника московсько-української мови перекладацькі еквіваленти визначені таким чином: *бѣдность* – *убогість, злидні, бідність*; *бѣднота* – *убогість, злидні, харпацтво* [4, с.22]; *бѣдняк* – *худак, худа пахолок, харпак, бідак, голяк, злидарь, гольтіпака, собир. гольтіпа, голота, сірома*; *бѣднѣть* – *убожіти, голіти, мізерніти, підупадати, переводитися на*; *бѣдняга* – *неборак, нетяга, бідолаха, горопас, сердега, побідаш, побіденник, сердеиний, небога*; *бѣдствіе* – *безголов'я, лихо, лиха година, упад*; *бѣдствовать* – *бідувати, злиднювати, біду бідувати, біду тягнути* [4, с. 22-23]; *нищать* – *убожіти, злидніти, мізерніти*; *нищяя* – *жебракча, баба, прохачка, старчиха*; *нищенски* – *злиденно*; *нищенскій* – *старчачий, жebraчий, злиденний*; *нищенство* – *харпацтво, жebraи, жebraцтво, старцювання*; *нищета* – *злидні, худорба, злидарство*; *нищие* – *старчата*; *нищій* – *харпак, харлай, харлак, харлань, лигир, прохач, старець, торботряс, жebraк, нищу* [4, с. 248].

З плином часу, як ми бачимо, для російської та української мов з'являються національно-специфічні слова для опису стану бідності, представників цього прошарку населення. Проте словникові дані не можуть у повному обсязі відобразити національні розбіжності у сприйнятті цього поняття, тому ми звернулися до методу опитування, анкетування інформантів, що дозволило нам розглянути сприйняття бідності сучасними українцями. Отже, по-перше, ми розглянули поняття «бідність» в історичній перспективі; по-друге, надали визначення «бідності» економічною наукою та соціологією. Далі ми зосередили увагу на вивченні сприйняття та інтерпретації поняття «бідність», задля чого звернулися до методів анкетування та асоціативного експерименту. Метою розвідки постав аналіз ціннісних аспектів концептуалізації бідності в українській лінгвокультурі. Ми сформулювали відповідні запитання до респондентів (75 осіб – українсько-російські білінгви, мешканці Одеси, з вищою освітою, або неповною вищою освітою, віком від 18-40 років).

Респондентам було запропоновано відповідаючи на запитання українською мовою, а) дати визначення поняттю «бідність» та «бідна людина»; б) навести синоніми та антоніми до лексеми «бідний»; в) відповісти на запитання стосовно власного економічного стану.

Відповіді на запитання щодо визначення поняття «бідність» були такими: *відсутність грошей, недостатній рівень добробуту, брак коштів, скрутне матеріальне становище, низький рівень життя, брак грошей, відсутність засобів до існування, нестача матеріальних благ, недостатній рівень*

забезпеченості та інші. Бідною людиною респонденти вважають людину, в якій відсутні кошти, засоби до існування, матеріальні блага та недостатній рівень освіченості.

Поміж інших відповідей тлумачення поняття «бідність» містило таке: відсутність у людини необхідного рівня знань, неосвіченість людини у питаннях культури, мистецтва тощо. Цей показник включили до своїх відповідей 20 % респондентів. Лише 11% респондентів вважають, що людина є бідною за умови відсутності в неї вдачі, щастя або талану. Деякі інформанти (7%) зазначили, що бідність може бути наслідком лінності, недостатньо сумлінної праці. Відповідальним за власну бідність є людина, яка не здатна забезпечити себе матеріально.

Результати анкетування дали змогу дослідити відмінності між науковим тлумаченням бідності та його «наївним образом». «Наївне» тлумачення такого явища як бідність та «бідна людина», так само, як наукове містить такі ознаки: *відсутність грошей, недостатній рівень добробуту, брак коштів, скрутне матеріальне становище, низький рівень життя, брак грошей, відсутність засобів до існування, нестача матеріальних благ, недостатній рівень забезпеченості та інші.* Бідною людиною респонденти вважають людину, в якій *відсутні кошти, засоби до існування, матеріальні блага та недостатній рівень освіченості.* Бідність може стосуватися нематеріальної сфери життя, на думку українців: *браку смаку, брак зацікавленості в освіті, саморозвитку й самовдосконаленню тощо.* Ми бачимо, що відсоток респондентів, що ставляться до бідності з осудом досить великий (20%), бідна людина навіть не заслуговує на співчуття (14%). Синонімічні та антонімічні лексеми, які запропонували інформанти: *жлобство, мажор, буржуїство, багатий, крез, злидні, жebraцтво та інші.*

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що окреслена тематика має перспективи дослідження, адже, обговорення проблем економічної свідомості та мовної й дискурсної їх актуалізації лише набирає оберти у вітчизняному науковому просторі. Ми здійснили спробу дослідити динаміку та зміни у концептуалізації «бідності» в українській лінгвокультурі, проте ми не виявили суттєвої різниці на системно-мовному рівні, що фіксується у словниках. Втім, на рівні мовної свідомості помітні певні зміни, про що свідчать результати експериментів.

Проаналізувавши тлумачення поняття «бідність» економічною наукою і сприйняття його буденною свідомістю, ми виявили різницю, що полягає в тому, що економічна наука [7], дає досить чітке визначення бідності й тому соціальному шару, який підпадає під номінацію «бідний». Словникові тлумачення дозволяють виокремити такі ознаки бідності як-от: 1) недостатня кількість або відсутність коштів; 2) недостатній рівень добробуту; 3) неможливість жити в достатку. Суб'єктивну бідність і тяжіння до неї видають обережність, економність, самоконсервування,

самозбереження, уникання економічної активності [23, с. 186–191]. Сприйняття та інтерпретація понять з номінативного простору бідності має певні відмінності у порівнянні з тлумаченням історичними словниками.

Результати опитування свідчать, що носії української лінгвокультури (20%) сприймають «бідність» також через відсутність у людини необхідного рівня знань, неосвіченість людини у питаннях культури, мистецтва, тощо. Лише 11% респондентів вважають, що людина є бідною за умови відсутності в неї вдачі, щастя або талану. Сучасні українсько-російські білінгви сприймають бідність вже не як вияв злої долі чи Божої кари, а як результат, з одного боку, власної неспроможності заробляти достатню кількість грошей, чи, з іншого боку, як наслідок економічних криз та негараздів, що спричиняють погіршення матеріального стану людини.

Людина, яка є бідною, малозабезпеченою, має брати відповідальність на себе та не очікувати на допомогу з боку інших людей. Отже, бідна людина не може розраховувати навіть на співчуття, бо її бідність є результатом її бездіяльності, лінощів тощо.

Цікавим виявився той факт, що серед синонімів бідності, загалом такого номінативного поля, інформанти надали 47 лексем, що дотичні до поняття «бідність». Зважаючи на те, що за даними словників, ми нарахували 254 лексеми, наразі маємо скорочення номінантів у мовній свідомості носіїв більш ніж у 5 разів. Втім, інволюція концепту потребує додаткового вивчення причин цього явища, адже маємо поряд зі значним відсотком застарілих слів, значення яких навіть не зрозуміло сучасним носіям української мови, новітні лексеми: запозичені узуальні, оказіональні, сленгові тощо.

Список використаної літератури

1. Бобро М. П. Опозиції «верх – низ» та «рух угору – рух вниз» як аксіологічні маркери концепту «життя». *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Філологія»*. Вип. 77. Харків, 2017. С. 39–42.
2. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ: Логос, 2004. 283 с.
3. Державна служба статистики України: офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 25.11.2023).
4. Дубровський В. Словник московсько-український. Київ: Вид-во «Рідна мова», 1918. 548 с.
5. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: словник-довідник. Київ: Довіра, 2006. 703 с.
6. Етимологічний словник української мови: У 7 т. / Редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. Київ: Наук. Думка, 1983.
7. Матвеев С. О., Лясота Л. І. Економічна соціологія: підручник. Суми: Університетська книга, 2006. 84 с.
8. Межжеріна Г. В. Мовна картина світу часів Київської Русі (на матеріалі писемних пам'яток XI–XIII ст.): автореф. дис. ... докт. філол. наук: 10.02.01. Київ: Ін-т укр. мови НАНУ, 2006. 36 с.
9. Мовні і концептуальні картини світу. Збірник наукових праць. Вип. 18. Книга 2. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2005. 350 с.
10. Москаленко В. Сучасні напрями досліджень в економічній психології. *Соціальна психологія*. 2004. № 3. С. 3–21.
11. Москаленко В. Економічна соціалізація особистості: концептуальна модель. *Соціальна психологія*. 2006. №3 (17). С. 3–16.
12. Мізін К. Ю., Петров О. О. Морально-етичний параметр концепту «щедрість» у британській, німецькій, українській і російській лінгвокультурах. *Мовознавство*. 2014. № 5. С. 71–81.
13. Огієнко І. І. Етимологічно-семантичний словник української мови / За ред. Юрій Мулик-Луцик. Вінніпег: Trident Press Ltd, 1994. 557 с.
14. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
15. Про затвердження плану заходів на 2019 рік з реалізації Стратегії подолання бідності: Розпорядження Кабінету Міністрів України; План, Заходи від 20.02.2019 № 86-р. URL: <http://surl.li/qitwx> (дата звернення: 10.02.2024).
16. Радзиевская Т. В. Представления о труде по данным украинского языка, или о концептах «праця» и «робота» // Сокровенные смыслы: Слово. Текст. Культура: [сб. статей в честь Н.Д. Арутюновой] / Отв. ред. Ю. Д. Апресян. Москва: Языки славянской культуры, 2004. С. 632–639.
17. Ригованова В. А. Поняття «мовна свідомість» у сучасній лінгвістичній теорії. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. № 13 (200), Ч. II. 2010. С. 180–187.
18. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2018 року). Державна служба статистики України, 2018. URL: <http://surl.li/qittk> (дата звернення: 25.11.2020).
19. Словник антонімів української мови: понад 2000 антонімічних пар / укл. Полюга Л. М. Київ: Радянська школа, 1987. 507 с.
20. Словник синонімів української мови, у 2-х томах / укл. Бурячок А. А., Гнатюк Г. М та ін. Київ: Наукова думка, 1999. 477 с.
21. Словник староукраїнської мови XIV–XV ст. / Ред. Л. Л. Гумецька. І. М. Керницький. Київ: Наукова думка, 1977. Т. 1. С. 24–56.
22. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ: Наукова думка, 1970–1980. Т. 3. 591 с.
23. Соціальна психологія бідності: монографія / Т. І. Белавіна, В. О. Васютинський, В. Ю. Вінков та ін.; за ред. В. О. Васютинського; Нац. академія пед. наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Київ: Міленіум, 2016. 294 с.

24. Словарь старославянского языка. В 4 т. Репринт с издания Чешской Академии наук (1966–1997) Санкт-Петербург: Изд-во СПбГУ, 2006. URL: <http://ksana-k.ru/dict/ss/ss.htm>. (дата звернення:10.02.2024).
25. Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка. В 3 т. Репринтное издание. Москва: Книга, 1989. (Материалы для словаря древнерусского языка И. И. Срезневского. СПб., 1893). URL: <http://surl.li/qjescn> (дата звернення:10.02.2024).
26. Словарь русского языка XI–XVII вв. Вып. 1–28 (1975–2008). URL: <http://surl.li/qiuub> (дата звернення:10.02.2024).
27. Тараненко О. О. Формування нової системи соціальних цінностей і пріоритетів українського суспільства. *Мовознавство*. 2012. № 3. С. 3–31; № 5. С. 13–40; № 6. С. 3–22; 2013. № 6. С. 3–26; 2014. № 1. С. 3–31; 2014. № 3. С. 3–33; № 5. С. 16–34.
28. Токарський Т. Б. Соціальна політика преодолення бідності в Україні в контексті європейської інтеграції. *Legea si Viata*. 2018. № 8 / 2. С. 127–132.
29. Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / Под ред. О. Н. Трубачева. Вып. 1–10, 11, 12–20, 21–30. Москва: Наука, 1974–1994.
30. Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка: Более 5 000 слов. 2-е изд., перераб. и доп. Київ: Рад. шк., 1989. 511 с.
31. Яроцкая Г. С. Ценностные аспекты концептуализации богатства / бедности: диахронический аспект «О, сколько нам открытий чудных...» // *Материалы к 80-летию со дня рождения Дмитрия Семёновича Ищенко*. Одесса: Одесский нац. ун-т, 2012. С. 110–113.
32. Яроцька Г. С. Експлікація утилітарних цінностей економічної свідомості в мовній картині світу. *Інформаційна освіта та професійно-комунікативні технології XXI століття*: [зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф.] Одеса, 10-12 вересня 2009 року / Під заг. ред. В.Т. Спрінсяна. Одеса: Друк, 2009. С. 92–101.
33. Майже кожен четвертий житель України опинився за межею бідності – Світовий банк. URL: <http://surl.li/qitsd> (дата звернення:10.02.2024).
34. За межею бідності... URL:<http://surl.li/qiuat>
35. Jaromowic M. Self-We-Others schemata and soc identifications // *Social identity: International perspective* / Eds. Worchel S., Morales J.F., Paez D., Des-champs J. N.Y.: Sage Publ., 1998. P. 44–52.
36. Jenkins R. *Social identity*. London: Routledge, 1996.
37. Lewis A., Webley P., Furnham A. *The new economic mind: the social psychology of economic behavior*. New York, 1995.
38. Moscovici S. Notes towards a description of social representation // *Europ. J. Soc. Psychol.* 1988. V. 18. P. 211-250.

Надійшла до редакції 12 лютого 2024 р.

Прийнята до друку 20 березня 2024 р.

References

1. Bobro, M. (2017). The Oppositions “Top–Bottom” and “Movement up – Movement down” as Axiological Markers of the Concept “Life”. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina*. Seriiia «Filolohiia». Vyp. 77. Kharkiv, 2017. S. 39–42.
2. Holubovska, I. O. (2004). *Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu*. [Ethnic peculiarities of language pictures of the world]. K.: Lohos, 2004. 283 s.
3. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy: ofitsiyni sait. [State Statistics Service of Ukraine: official website]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
4. Dubrovskiy, V. (1918). *Slovyk moskovsko-ukrainskyi*. [Dictionary of Moscow-Ukrainian]. K.: Vyd-vo Ridna mova, 1918. 548 s.
5. Zhaivoronok, V.V. (2006). *Znaky ukrainskoi etnokultury : slovyk-dovidnyk*. [Signs of Ukrainian ethnoculture: a dictionary and reference book]. K.: Dovira, 2006. 703 s.
6. *Etymolohichni slovyk ukrainskoi movy* [Etymological dictionary of the Ukrainian language]: U 7 t. / Redkol. O. S. Melnychuk (holov. red.) ta in. K.: Nauk. Dumka, 1983.
7. Matvieiev, S. O., Liasota, L. I. (2006). *Ekonomichna sotsiolohiia: pidruchnyk*. [Economic sociology: a textbook]. S. : Universytetska knyha, 2006. 184 s.
8. Mezherina, H. V. (2006). *Movna kartyna svitu chasiv Kyivskoi Rusi (na materialy pysemnykh pamiatok XI–XIII st.)* [The linguistic picture of the world in the times of Kievan Rus (on the basis of written monuments of the XI-XIII centuries)]: avtoref. dys. ... dokt. filol. nauk : 10.02.01. Kyiv., In-t ukr. movy NANU, 2006. 36 s.
9. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*. (2005). [Linguistic and conceptual pictures of the world]. *Zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 18. Knyha 2. K. : Vyd. Dim Dmytra Buraho, 2005. 350 s.
10. Moskalenko, V. (2004). *Suchasni napriamy doslidzhen v ekonomichnii psykholohii* [Modern directions of research in economic psychology]. *Sotsialna psykholohiia*. 2004. № 3. S. 3–21.
11. Moskalenko, V. (2006). *Ekonomichna sotsializatsiia osobystosti: kontseptualna model*. [Economic socialization of personality: a conceptual model]. *Sotsialna psykholohiia*. 2006. №3 (17). С. 3–16.
12. Mizin, K. Yu., Petrov, O. O. (2014). *Moralno-etychnyi parametr kontseptu “shchednist” u brytanskii, nimetskii, ukrainskii i rosiiskii linhvokulturakh* [Moral and ethical parameter of the concept "generosity" in British, German, Ukrainian and Russian linguistic cultures] // *Movoznavstvo*. 2014. № 5. S. 71–81.
13. Ohienko, I. I. (1994). *Etymolohichno-semantychnyi slovyk ukrainskoi movy* [Etymological and semantic dictionary of the Ukrainian language]; Za red. Yurii Mulyk-Lutsyk. Vinnipeh : Trident Press Ltd, 1994. 557 s.
14. Prykhodko, A. M. (2008). *Kontsepty i kontseptosystemy v kohnityvno-dyskursyvni paradymy linhvistyky* [Concepts and concept systems in the cognitive-discursive paradigm of linguistics]. *Z. : Premier*, 2008. 332 s.

15. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv na 2019 rik z realizatsii Stratehii podolannia bidnosti: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy; [On approval of the action plan for 2019 to implement the Poverty Reduction Strategy: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine]; Plan, Zakhody vid 20.02.2019 № 86-r. URL: <http://surl.li/qitwx>
16. Radzyevskaia, T. V. (2004). Predstavleniia o trude po dannykh ukraïnskoho yazyka, yly o kontseptakh "pratsia" y "robota" // Sokrovennye smysly : Slovo. Tekst. Kultura [Representations of labor according to Ukrainian language data, or about the concepts "pratsya" and "robota"] // The hidden meanings : Slovo. Text. Culture: [sb. statei v chest N. D. Arutiunovoi] / Otv. red. Yu. D. Apresian. M. : Yazyky slavianskoi kultury, 2004. S. 632–639.
17. Ryhovanova, V. A. (2010). Poniattia «movna svidomist» u suchasniï lnhvistychnii teorii [The Concept of "Language Consciousness" in Modern Linguistic Theory] // Visnyk LNU im. T. Shevchenka № 13 (200), Ch. II, 2010, S. 180-187.
18. Samoosinka domohospodarstvamy Ukrainy rivnia svoikh dokhodiv (za danymy vybirkovoho opytuvannia domohospodarstv u sichni 2018 roku). Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy, 2018. [Self-assessment of income by Ukrainian households (based on a sample survey of households in January 2018). State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://surl.li/qittk>
19. Slovnyk antonimiv ukraïnskoi movy: ponad 2000 antonimichnykh par [Dictionary of antonyms of the Ukrainian language: more than 2000 antonymic pairs] / ukl. Poliuh L.M. K.: Radianska shkola, 1987. 507 s.
20. Slovnyk sinonimiv ukraïnskoi movy [Dictionary of Synonyms of the Ukrainian Language], u 2-kh tomakh / ukl. Buriachok A. A., Hnatiuk H. M ta in., K.: Naukova dumka, 1999. 477 s.
21. Slovnyk staroukraïnskoi movy XIV—XV st. [Dictionary of the Old Ukrainian Language of the XIV-XV centuries]. / Red. L. L. Humetska. I. M. Kernytskyi. Kyiv, «Naukova dumka», 1977. T. 1, s. 24–56.
22. Slovnyk ukraïnskoi movy: [Dictionary of the Ukrainian language]: v 11 tt. / AN URSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. K.: Naukova dumka, 1970—1980. T. 3. S. 591
23. Sotsialna psykholohiia bidnosti : monohrafiia [Social psychology of poverty: a monograph] / T. I. Bielavina, V. O. Vasiutynskyi, V. Yu. Vinkov ta in. ; za red. V. O. Vasiutynskoho ; Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii. K. : Milenium, 2016. 294 c.
24. Slovar staroslavianskoho yazyka (2006). V 4 -kh t. Reprint s yzdaniia Cheshskoi Akademyy nauk (1966-1997) [Dictionary of the Old Slavonic Language. In 4 vols. Reprinted from the Czech Academy of Sciences (1966-1997)]. SPb., 2006. URL: <http://ksana-k.ru/dict/ss/ss.htm>.
25. Sreznevskiy, Y. Y. (1893). Slovar drevnerusskoho yazyka. V tryokh tomakh. Reprintnoe yzdanye [Dictionary of the Old Russian Language. In three volumes]. M.: Knyha, 1989. URL: <http://surl.li/qjecn>. (Materialy dlia slovaria drevnerusskoho yazyka Y. Y. Sreznevskoho). SPb., 1893.
26. Slovar russkoho yazyka XI—XVII vv. [Dictionary of the Russian language XI-XVII cc.]. Vyp. 1-28 (1975-2008).
27. Taranenko, O. O. (2012). Formuvannia novoi systemy sotsialnykh tsinnosti i prioritetiv ukraïnskoho suspilstva [Formation of a new system of social values and priorities of Ukrainian society] // *Movoznavstvo*. 2012. № 3. S. 3–31; № 5. S. 13–40; № 6. S. 3–22; 2013. № 6. S. 3–26; 2014. № 1. S. 3–31; 2014. № 3 S. 3–33; № 5. S. 16–34.
28. Tokarskyi, T. B. (2018). Sotsyalnaia polityka preodolenia bednosti v Ukrainy v kontekste evropeiskoi yntehratsyy [Social Policy for Overcoming Poverty in Ukraine in the Context of European Integration]. *Legea si Viata*. 2018. № 8 / 2. S. 127–132.
29. Etymolohycheskyi slovar slavianskykh yazykov: Praslavianskyi leksycheskyi fond [Etymological Dictionary of the Slavic Languages : The Praslavonic Lexical Foundation] / Pod red. O. N. Trubacheva. Vyp. 1-10, 11, 12-20, 21–30. M.: Nauka, 1974–1994.
30. Tsyhanenko, H. P. (1989). Etymolohycheskyi slovar russkoho yazyka: Bolee 5 000 slov [Etymological dictionary of the Russian language: More than 5,000 words]. 2-e yzd., pererab. y dop. K.: Rad. shk., 1989. 511 s.
31. Yarotska, H. S. (2012). Tsennostnye aspekty kontseptualyzatsyy bohatsva / bednosti: dyakhronycheskyi aspekt [Value aspects of wealth/poverty conceptualization: diachronic aspect] // «*O, skolko nam otkrytyi chudnykh...*» // Materialy k 80-letiyu so dnia rozhdeniia Dmytriyia Semënovycha Yshchenko. Odessa: Odesskyi natsyonalnyi unyversytet. Odessa, 2012. S. 110–113.
32. Yarotska, H. S. (2009). Eksplikatsiia utylitarnykh tsinnosti ekonomichnoi svidomosti v movnii kartyni svitu [Explication of utilitarian values of economic consciousness in the linguistic picture of the world] // *Informatsiina osvita ta profesiino-komunikatyvni tekhnolohii KhKhI stolittia*: [zb. materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf.] Odesa, 10-12 veresnia 2009 roku / Pid zah. red. V.T. Sprinsiana. Odesa: Druk, 2009. S. 92–101.
33. Maizhe kozhen chetvertyi zhytel Ukrainy opynyvsia za mezheiu bidnosti – Svitovyi bank [Almost one in four people in Ukraine is below the poverty line - World Bank]. URL: <http://surl.li/qitsd>
34. Za mezheiu bidnosti [Below the poverty line]. URL: <http://surl.li/qiuat>
35. Jaromowic, M. (1998). Self-We-Others schemata and soc identifications // *Social identity: International perspitive* / Eds. Worchel S., Morales J.F., Paez D., Des-champs J. N.Y.: Sage Publ., 1998. P. 44–52.
36. Jenkins, R. (1996). *Social identity*. L.: Routledge, 1996.
37. Lewis, A., Weble, P., Furnham, A. (1995). *The new economic mind: the social psychology of economic behavior*. N.Y., 1995.
38. Moscovici, S. (1988). Notes towards a description of social representation // *Europ. J. Soc. Psychol*. 1988. V. 18. P. 211–250.

Submitted February 12, 2024.

Accepted March 20, 2024.

Galyna Iarotska, PhD, Doctoral Degree in Russian Language, Professor, professor of the Chair of Applied Linguistics Odesa Mechnikov National University (24/26 Boulevard Frantsuzkyj, Odesa, 65058) Department of Applied Linguistics; e-mail: g.yarotskaya@gmail.com; <https://orcid.org/0000-0003-4456-3852>

Axiolinguistic Characteristics of Poverty in the Ukrainian Language and Linguistic Culture

The verbal objectification of subjective features and society's assessment of the economic status of a certain segment of the population are of interest in this linguistic and cultural study, which aims to diachronically and synchronously analyze the conceptualization of poverty in Ukrainian linguistic culture and in the language consciousness. The peculiarity of the process of forming the economic identification of a person is that there are objective signs of a person's property status that have a pronounced national, socio-economic, cultural and regional character. These objective features are also conditioned by systemic, linguistic and linguistic-cultural factors that have a significant impact on the value level of collective and individual economic consciousness. We also focused on the study of the perception and interpretation of the concept of "poverty" by modern Ukrainians. To do this, we used the methods of questionnaires and an association experiment. First, we provided the definition of "poverty" by economic science and sociology, considering also the concepts of "psychology of poverty" and economic identification; second, we analyzed the concept of "poverty" in the historical perspective on the basis of dictionary information by creating a nominative space of the concept; third, we turned to experimental methods, namely, an association experiment and a questionnaire survey. The results showed that modern native speakers no longer perceive poverty as a manifestation of evil fate or God's punishment, but as a result, on the one hand, of their own inability to earn enough money, or, on the other hand, as a consequence of economic crises and hardships that cause a person's material condition to deteriorate. A person who is poor or in need has to take responsibility for himself or herself and not expect help from other people. The perception and interpretation of concepts from the nominal space of poverty has certain differences compared to the interpretation by historical dictionaries. Thus, a poor person cannot even count on sympathy, because his poverty is the result of his inaction, laziness, etc.

Keywords: linguistic picture of the world, linguoculture, linguoculturology, history of language, lexical semantics, values, national and cultural specificity, concept, linguistic consciousness, cognitive features, cognitive interpretation, conceptualization.
